

ЛЕТЊА БИБЛИОФОБИЈА СРПСКОГ СОКРАТА²

У овом раду се преиспитује посредничка улога Доситеја Обрадовића (1739? –1811) између “велике“ енглеске и “мале“ српске културе, уз посебан осврт на резултате упоредне анализе текстова српског просветитеља и његовог омиљеног енглеског писца, Висесимуса Нокса (1752-1821). Аутор се за наведену тему определио након ишчитавања текстова Саве Дамјанова, посвећених старијим токовима српске књижевне традиције. Наиме, анализирајући недостатке доситејевског педагошко-практичног еклектицизма, Сава Дамјанов је у више наврата скренуо пажњу на чињеницу да је у делима *сербског* Сократа веома тешко запазити непосредне везе са врхунским ауторима, чије је стваралаштво обележило управо епоху којој је Доситеј припадао.

Кључне речи: Доситеј Обрадовић, Висесимус Нокс, Сава Дамјанов, сентиментализам, просветитељство, есеј, роман, књижевна историографија

Упркос монтипајтоновском призиву у наслову рада, морам нагласити да је моје преиспитивање Доситејевог посредовања између “велике“ енглеске и “мале“ српске културе, засновано на конкретним резултатима упоредне анализе текстова српског просветитеља и његовог омиљеног енглеског писца, Висесимуса Нокса (1752-1821). С обзиром на главни разлог због којег је округли сто организован, требало би да истакнем како сам се за наведену тему определио након пажљивог ишчитавања текста *Доситеј као (педагошки?) канон* (ДАМЈАНОВ 2011: 36-40). Анализирајући (многобројне) недостатке доситејевског педагошко-практичног еклектицизма, Сава Дамјанов је скренуо пажњу на чињеницу да је у делима *сербског* Сократа веома тешко запазити непосредне везе са ауторима, чије је стваралаштво обележило епоху којој је *честејши г. Обрадович* припадао (ДАМЈАНОВ 2011: 38). Инсистирање на

¹ rasha@ ff.uns.ac.rs

² Рад је саопштен у оквиру округлог стола под насловом *Канони и айокрифи: периферија и центар*, организованог у Институту за књижевност и уметност (Београд, мај 2012).

потреби за објективнијим сагледавањем Доситејевог доприноса развоју модерне српске књижевности, омогућило ми је да са великим олакшањем закључим како Сава Дамјанов није постао још једна жртва *аверкијевог синдрома*, изузетно опасног поремећаја који је током претходног века покосио многе угледне књижевне историчаре и академике. Идеја за назив овог подмуклог синдрома потекла је из Сремчевог *Поји Типе и поји Сипре*. Наиме, поп Ђирин отац, кабаничар Аверкије, толико је ценио премудрог Доситеја да је приликом израде свог портрета тражио да на слици обавезно буду “намалани” *Совети здраваго разума* и *Собраније разних наравоучиџелних веиџеј*. Међутим, на основу сугестивног коментара свеprisутног реалистичког приповедача (нека ми опросте следбеници Волфганга Кајзера и Вејна Бута, наведени књижевно-теоријски „феномен“ сам, још од студентских дана, замишљао као неку свезнајућу баба-тетку), сасвим је јасно да стари Аверкије никада није био у прилици да прочита дела свог омиљеног писца. Управо је дивљење Доситеју са пристојне удаљености једна од основних „клиничких“ индикација *аверкијевог синдрома*. Пошто не желим да будем упамћен као још једна (не)вољна жртва ове пошасте – која не прескаче ниједну генерацију наше честите и *целомудреношћу* испуњене академске заједнице – одлучио сам да се упустим у потрагу за доказима, који би потврдили претпоставку о неопходности ревалоризације Доситејеве посредничке улоге између *англичанских стисаџеља* и *сербских читаџеља*. Услед чињенице да би, барем у овом случају, свеобухватан преглед Доситејевог опуса био превише обиман, моја анализа је била усмерена на *Собраније разних наравоучиџелних веиџеј* (Беч, 1793), као дело у којем је најприметнији утицај енглеских писаца. С обзиром на то да се име Висесимуса Нокса у наведеном делу не наводи непосредно ни у једном тексту, неупућеном читаоцу би било веома тешко да схвати због чега су есеји готово заборављеног писца и англиканског свештеника толико важни за проучавање Доситејевог стваралаштва.³ За ову недоумицу је одговоран управо *г. Обрадович*, који је своју наклоност према Висесимусу Ноксу прикривао као да је у питању тајни курмахерај са *госпожом* Ливи, супругом центлмена код којег је Доситеј свакодневно одлазио на ручак током свог боравка у Лондону. Моја еротоманска алузија би вероватно саблазнила не само енглеску даму, него и крепосног Нокса, међутим, неспорно је да је потрага за ауторима који су утицали на Доситеја изазивала велике забуне. На пример, Доситејевом тајновитошћу пометени Веселин Чајкановић, претпоставио је да се славни просветитељ, приликом избора тематске грађе за *Собраније*, највише ослањао на античке узорепопут Плутарха (ЧАЈКАНОВИЋ 1911: 55-83). Срећом по српску књижевну историографију, овај проблем је пре пола века (коначно) разрешила Вера Јава-

³ Име Висесимуса Нокса експлицитно је наведено тек у *Мезимцу* (Будим, 1818). У питању је кратка напомена из XVII поглавља (*О мужестиву под барјаком истине и честии*).

рек, која је указала на многобројне линије додире између Доситејевих *Собранија* и Ноксових *Есеја моралних и књижевних* (*Essays Moral and Literary*), објављених у Лондону 1779. године (JAVAREK 1956: 437-456). Морам нагласити како немам намеру да своје излагање претворим у још један неинвентивни дијахронички пресек досадашњих књижевноисторијских тумачења, чији би једини опипљиви резултат био закључак да је библиографија радова о Доситеју Обрадовићу дебља од књиге рецепата карловачког калуђера Јеротеја Драгановића (омиљени *кохбух* банатских домаћица у Сремчевом *Појџири* и *Појџици*). Уместо тога, желео бих да представим резултате анализе Ноксових есеја чије је фрагменте Доситеј изоставио или “креативно адаптирао”, чиме је било онемогућено стварање јасне слике о идејама енглеског аутора, које уопште нису биле непријемчиве српским читаоцима с краја 18. века. Ноксов утицај приметан је већ у предговору *Собранија*. Последњи пасус *предисловија* готово је у потпуности преузет из текста *О писању есеја* (*On Essay Writing*).⁴ Пратећи (само) једну од главних тематских линија Ноксовог рада, српски просветитељ истиче како је есеј, превасходно због своје језгровитости, несумњиво најбољи начин за комуникацију са читаоцима (ОБРАДОВИЋ 2008: 6). Упркос потпуној сагласности око форме коју би требало употребљавати приликом обраћања *љубезним чиишашељима*, Доситејева јасна одређеност за одређени тематски круг, могла би бити протумачена као дистанцирање од основног предлошка. Прецизније, аутор *Собранија* ни у једном тренутку не одступа од става да управо „педагошка“ компонента мора бити главно обележје сваког есеја. Међутим, проблем је у томе што за овакво тумачење (крајње редукованог!) спектра тема, којима би *сочинишељ* требало да се позабави у својим есејима, Доситеј није могао пронаћи ослонац у тексту енглеског аутора. Иако је уживао углед даровитог наставника и педагога (пуне три деценије био је директор средње школе у Танбрицу), због чега би се могло очекивати да запазимо трагове својеврсне професионалне деформације, Нокс ни у јед-

⁴ Приликом писања овог рада била су ми доступна издања Ноксових есеја из 1785. и 1824. године (*Есеји морални и књижевни* први пут су објављени 1779. године). Определио сам се за старије издање (данас се налази у поседу Њујоршке јавне библиотеке) из три разлога. Прво, објављено је за живота аутора, чиме је број (проблематичних) интервенција различитих редактора сведен на минимум. Друго, Доситеј је боравио у Лондону од децембра 1784. до маја 1785. године, па је разумно претпоставити да је управо ово издање добио на поклон од својих лондонских пријатеља, господина и *госпоже* Ливи. Треће, илустрација из Доситејевог *Собранија* (младић којег муза води према храму мудрости на врху брда) идентична је, до најситнијег детаља, оној из Ноксове књиге. Пошто ми је веома тешко да поверујем како је Доситејев бечки издавач (аљкави и несавесни Стефан Новаковић) могао бити заслужан за избор тако лепог цртежа, логично је закључити како је поменута илустрација преузета управо из Доситејевог личног примерка *Огледа моралних и књижевних*.

ном делу свог текста не инсистира на томе да васпитно-морална поука представља врховни вредносни критеријум приликом писања есеја. Уместо тога, једини “услов“ на којем је енглески писац инсистирао је јасност и прецизност у излагању. Што се избора теме тиче, довољан је летимичан увид у *Есеје моралне и књижевне* како би се закључило да су Ноксу биле инспиративне бројне области људског интересовања, од проучавања небеске механике до оговарања књижевника у отменим енглеским клубовима. Иако сам природним наукама наклоњен колико и Доситеј монашком позиву, напомена из претходне реченице није случајна. Наиме, централно место у Ноксовом тексту *О писању есеја* припада илустративној паралели између Исака Њутна (1642–1727) и Франсиса Бејкона (1561–1626). Мада је исказао дужно поштовање према Њутну као једном од највећих умова у историји човечанства, енглески аутор није пропустио прилику да нагласи како је штета што велики физичар и математичар није макар покушао да представи своја многобројна достигнућа у форми есеја, односно на начин који би можда допринео популаризацији науке (KNOX 1785a: 2–3). С друге стране, Нокс није штедео похвале пишући о Бејкону, величајући његов таленат да комплексне филозофске проблеме изложи и протумачи на разумљив начин, што је допринело великој популарности његових есејистичких радова.⁵ Мада је било наивно очекивати да ће писци есеја бити у стању да објасне комплексне астрономске проблеме сваком лондонском трговцу, интересовање Нокса за нова научна достигнућа је значајно због тога што у потпуности одражава дух једне епохе. Како се не бих огрешио о првог српског министра *просветицинија*, морам нагласити да је у *Собранију* објављен и текст *О љубови к наукама*, међутим, наведено *сочиненије* представља групу популарних плутарховских анегдота о славним историјским личностима попут Александра Великог, Јулија Цезара, Октавијана Августа и Марка Аурелија (ОБРАДОВИЋ 2008: 65–68). Упркос томе што могу да схватим разлоге због којих је српски просветитељ био наклоњен “хуманистичким“ дисциплинама, такође сматрам да је српска читалачка публика с краја 18. века била спремна за много веће “интелектуалне“ изазове од анализе морално-поучних персијских прич(к)и попут *Абдале и Балсоре* (ОБРАДОВИЋ 2008: 37–41). Моја очекивања од ондашњих *сербских чиишаишеља* не би требало означити као превелика јер је само осам година након *Собранија* објављена позната научно-популарна студија Атанасија Стојковића (1773–1832). Наиме, један од главних “јунака“ његове тротомне *Фисике* је управо Исак Њутн. Мени је одувек било

⁵ “The great Bacon, who pointed out the path of those sublime heights in philosophy, at which his followers have arrived, would never have brought his speculations home to men’s business and bosoms, to use his own expressions, if he had not written his essays: a work, which, as it was of the most extensive utility, and most easily understood, became, in his own country, the most popular of all his productions.“ (KNOX 1785a: 3)

најдраже поглавље у којем Атанасије Стојковић разматра идеју да ли има интелигентног живота на другим планетама, изнесећи претпоставку како је сасвим могуће да постоје напредне цивилизације, у којима је сваки појединац мудрији од нашег *Невџона* (СТОЈКОВИЋ 1973: 125–127). С обзиром на рецензијска сведочанства о популарности Стојковићевог дела, попут спискова претплатника на други и трећи том *Фисике* (ЕРАКОВИЋ 2008: 26), можемо закључити да изворна верзија Ноксовог текста не би код Доситејевих читалаца изазвала културолошки шок, попут оног који би доживео *Невџон* у сусрету са ванземаљцима. Као што се може закључити из мог досадашњег излагања, фрагменти Ноксових есеја су расејани по читавом *Собранију*. Међутим, могуће је издвојити веома интересантан изузетак од овог неформалног „центрипеталног“ обрасца. Моја напомена се односи на поглавље *О начину с великом ползом читати*, које је у потпуности преузето из текста *On the Means of Reading with the most Advantage* (KNOX 1785b: 1–6). Главни разлог због којег је Доситеј био толико заинтересован за наведени Ноксов есеј, требало би потражити у чињеници да се енглески писац позабавио проблемом читања и преношења знања на начин који се (готово до најситнијег детаља!) уклапао у претходно помињани модел педагошко-практичног еклектицизма. Ипак, оно што је писац *Собранија* ентузијастички доживео као највећу вредност анализираниог текста, данас можемо протумачити као његов најозбиљнији недостатак. Прецизније, упркос индикативној природи оба наслова, цењени „(ко)аутори“ се уопште нису бавили духовно-спознајним аспектом процеса читања. Уместо тога, читању је приступљено као да је у питању било која друга дневна активност, коју би ђаци и студенти (српски и енглески) требало редовно да упражњавају. Наглашено поједностављени однос *англичког* и *сербског* писца према изузетно важној теми (због којег нисам могао да се отмам утиску како читам неко изгубљено поглавље Стеријиних *Календара Винка Лозића*), омогућио ми је да са лакоћом одаберем наслов за моје излагање. Наиме, у једном од кључних сегмената Доситејевог текста је, по угледу на енглески оригинал, велика пажња посвећена навођењу разлога због којих књиге не би требало читати на пун стомак и током летњих врућина.⁶ Наравно, сви ови савети и данас звуче сасвим разумно, међутим, проблем је у томе што би се оваква просветитељска мудровања могла (зло)употребити и као валидно упо-

⁶ „Онај ко жели читати с усажденијем (а то исто значи с најбољом ползом, зашто ко преко срца чита, неће се никад пристојно читањем ползовати), мора добро пазити, не само на прилично к читању време днени, него и целе године. Воопште, јутро је всегда посвећено било мусами и књигама, а поподне взаимнодружеском разговору: најлепше острумије после јела и пића остаје затупљено и раслабљено. Такођер и месеци превелике врућине нису читању и ученију пријатељи. Ова небесна частица ума нашега у таквом је сојузу с мозгом, с кровљу и с телом нашим, да кад ове части страдају и раслабљене су и она, док је с њима, принуђена је сострадати.“ (ОБРАДОВИЋ 2008: 85–86)

зорење када се не смеју изводити гимнастичке вежбе (довољно је само изменити наслов и неколико напомена у тексту). Колико год то звучало парадоксално, Доситејево инсистирање на релевантности овог (најблаже речено) осредњег есеја, суштински се противи једном од најбољих обележја његовог стваралачког поступка, усвојеног и обликованог под утицајем античких узора попут Езопа. Да подсетим, дела попут *Басни* су постала популарна управо захваљујући присуству илустративних примера, који су закупљали пажњу читалаца много више него сувопарна *настављенија*. Много значајнији проблем од Доситејево летње библиофобије представља чињеница да у *Собранију* није могуће уочити (интертекстуалне) трагове есеја *On Novel Reading* (KNOX 1785a: 78–82). Наведени текст заслужује да буде означен као кредибилан преглед најзначајнијих романијера, чија дела чак и данас представљају незаобилазно поглавље у проучавању европске књижевности 18. века. Ноксовом “бестселер” листом су, потпуно очекивано, обухваћени аутори попут Семјуела Ричардсона (1689–1761), Хенрија Филдинга (1707–1754), Тобије Смолета (1721–1771) и Лоренса Стерна (1713–1768). Упркос томе што је својим луцидним критичким освртима на поједина дела, веома јасно ставио до знања да припада групи компетентних тумача тада актуелне књижевне продукције, однос есејисте према најпопуларнијим енглеским романописцима је изненађујуће амбивалентан. Његова видљива уздржаност према појединим ауторима, попут Хенрија Филдинга, постаје разумљива тек када се узму у обзир (ванлитерарни) разлози због којих се определио да напише овај текст. Наиме, есеј *О читању романа* представља одраз Ноксовог интимног уверења да одређени романи, првенствено због присуства љубавних сцена, представљају крајње неподесну лектуру за млађе узрасте.⁷ Иако је списак “пожељних” аутора упадљиво краћи, Ноксовим избором обухваћени су подједнако репрезентативни романописци попут Сервантеса (1547–1616), Данијела Дефоа (1660–1731), па чак и Доситејевог омиљеног *сочинишеља*, Фенелона (1651–1715). Чињеница да је Доситеју “промакао” текст у којем је аутор *Телемаха* сврстан у круг најбољих европских аутора, додатно потврђује претпоставку да се српски просветитељ није најбоље снашао у улози “антологичара” – што је неспретно одабрани термин који је приликом тумачења *Собранија* први употребио свети Павле Поповић (ПОПОВИЋ 1938: 5). У закључку свог излагања желео бих да објасним због чега сматрам да је есеј *О читању романа* могао

⁷ “It is to be feared, the moral view is rarely regarded by youthfull and inexperienced readers, who naturally pay the chief attention to the lively description of love, and its effects; and who, while they read, eagerly wish to be actors in the scenes which they admire. The cultivated genius of Fielding entitles him to a high rank among the classics. His works exhibit a series of pictures drawn with all the descriptive fidelity of Hogarth. They are highly entertaining, and will always be read with pleasure; but they likewise disclose scenes, which may corrupt a mind unseasoned by expirience.” (KNOX 1785a: 69)

бити много важнији за развој модерне српске књижевности од “гастрономског” поређења процеса читања са варењем тешке хране. Као што је познато, почеци српске књижевне критике везују се за “анонимни” текст Вука Караџића (1787–1864) *Друга рецензија србска* (КАРАЏИЋ 1817). У жељи да понизи Милована Видаковића (1780–1841), Вук је свом противнику “добродушно” понудио списак аутора, чија би дела требало да прочита пре него што се поново усуди да пише романе. Интересантно је да је Вуков избор релевантних европских романописаца – који му је дошапнуо Јернеј Копитар (1780–1844) – готово идентичан оном из анализираниог Ноксовог есеја. Посматрано из савремене књижевноисторијске перспективе, Вукова (псеудо)ерудиција (отац српске фолклористике био је стручњак за Филдинга колико и *Ајдук-Вељко* за сумерску књижевност) вероватно не би оставила тако снажан утисак на читаоце *Новина сербских* да је у Доситејевом обимном опусу био присутнији утицај прворазредних европских стваралаца, чија су дела могла допринети усвајању виших вредносних стандарда у српској књижевности и култури. Надам се да сам у свом излагању понудио барем неколико одговора на веома важна питања, која је у својим полемичким текстовима поставио аутор *Нових читања традиције*.

Литература

- ДАМЈАНОВ, Сава. Нова читања традиције 1–3. Београд: Службени гласник, 2011.
- ЕРАКОВИЋ, Радослав. Религиозни еп српског предромантизма. Нови Сад: Матица српска, 2008.
- JAVAREK, Vera. “Essays Translated from English in the *Sobranije* of Dositej Obradović”. *The Slavonic and East European Review*, XXXIV/81 (1956): 437–456.
- [КАРАЏИЋ, Вук]. “*Љубомир у Јелисијуму* од Милована Видаковића [Друга рецензија србска]”, *Новине сербске*, бр. 57–68 (1817): sine paginatio.
- KNOX, Vicesimus. *Essays Moral and Literary*, vol. I-II, London: Printed for Charles Dilly, 1785.
- ОБРАДОВИЋ, Доситеј. *Собраније разних наравоучителних вештеј*; Мезимац. Приредила М. Д. Стефановић. Београд: Задужбина “Доситеј Обрадовић”, 2008.
- ПОПОВИЋ, Павле. *О Собранију Доситија Обрадовића*. Београд: Српска краљевска академија, 1938.
- СТОЈКОВИЋ, Атанасије. *Аристид и Наталија*; Фисика. Приредио Ј. Деретић. Београд: Нолит, 1973.

ЧАЈКАНОВИЋ, Веселин. О Доситејевим грчким и римским изворима (према: Споменица Доситеја Обрадовића), Београд: Српска књижевна задруга, 1911: стр. 55–83.

Radoslav Lj. Eraković

SUMMER BIBLIOPHOBY OF SERBIAN SOCRATES

Summary

This study analyses the intermediary role of Dositej Obradovic (1739?-1811) between the “great” and “small” – English and Serbian – cultures respectively, with the special focus on the results of the comparative analysis of the texts of this Serbian enlightener and his personal favourite English writer – Vicesimus Knox (1752-1821). The author of the study decided to deal with the topic after reading Sava Damjanov’s texts dedicated to the older Serbian literary tradition, where Damjanov analyzed deficiencies of Dositej’s pedagogical-practical eclecticism and suggested several times there were few direct connections between Dositej’s work and master-pieces of the time this Serbian Socrates lived in.

Key words: Dositej Obradovic, Vicesimus Knox, Sava Damjanov, sentimentalism, enlightenment, essay, novel, literary history.